

Dverglaksen fra Setesdalen

En klar høstdag i 1948 lettet et fly fra Fornebu med 3000 sommergamle fisker om bord. I løpet av den nærmeste timen skulle norgeshistoriens mest spektakulære settefiskforsøk finne sted. Ikke bare utsettelsesmetoden var merkverdig. Det samme var settefiskene som dalte ned fra himmelen over innsjøen Langen i Enebakk denne formiddagen.

I det godes hensikt

I forbindelse med researchen til boka Ørretens norgeshistorie har jeg kommet over så mange underlige eksperimenter i vår 160 år lange offentlige fiskekultiveringshistorie, at de fortjener en artikkelserie.

I 10 fortellinger vil jeg ta for meg de mest spektakulære og ukjente forsøkene, som alle er blitt utført i det godes hensikt.

I jakten på den optimale settefisker er det blitt gjort mange underfundigheter i regi av statlige forvaltere siden norsk innlandsfiskekultivering skjøt fart på midten av 1800-tallet. Fremmede arter som regnbueørret, amerikansk bekkerøye og black bass ble gjentatte ganger forsøkt etablert i tiårene før 1. verdenskrig. Men da utsettingene mislyktes gang på gang, ble ideen om utenlandsk fiskeblod i norsk fauna skrinlagt. Det gjorde imidlertid ikke tanken om spredning av allerede etablerte arter til områder hvor de ikke fantes. Millioner av sik- og røyeunger ble produsert og satt ut. Mort, gjedde, lagesild og gjørs ble også spredt med det offentlige velsignelse, og både Vänern-laks og atanterhavslaks ble satt ut i Mjøsa, Randsfjorden og Tyrifjorden. Det mest forunderlige av alle utsettelsesforsøk opp gjennom historien er imidlertid forsøkene på å spre Byglandsbleke til vann og tjern i Oslo-området.

Bleke er navet på en laksestamme som ble stengt inne i Setesdalen for 9000 år siden. Da landet hevet seg etter siste istid dannet det så store barrierer at det hindret laksens vandringer. Dette fenomenet dannet grunnlaget for det som kalles relikte laksestammer, laks som lever hele livet i ferskvann.

Tidligere fantes det fire slike stammer i Norge. Den mest kjente og betydningsfulle var Vänern-laksen, som bruker Sveriges største innsjø som hav og Trysil-elvas svenske forlengelse Klarälven, som gyteelv. Før kraftutbyggingenes tid la Vänern-laksen i vei på gytevandring mot Norge allerede

Lars Nilssen
Tekst og foto

i begynnelsen av juli. Den viktigste gyte- og oppvekstområdene var i Trysil-elva, og enkelte eksemplarer kunne ta seg opp Femundselva, forbi Isteren og opp til nesten 1000 moh; en vandring på mer enn 50 mil. Vänern-laksens historie er spektakulær, og vil bli omhandlet i en seinere artikkel. Ikke fullt så prangende var den relikte laksestammen i Nelaug i Arendalsvassdraget, en fisk som nå er borte. På tross av et omfattende program for å få Vänern-laksen tilbake til Trysil, finnes det i dag kun to relikte laksestammer i Norge: Byglandsbleke og Namsblank.

DE NORSKE FERSK-VANNSFISKERIERS GRAND OLD MAN

Det skulle en eksentriker fra Hakadal til for å definere hva slags fisk den særegne laksefisker i Otravassdraget er; en spenstig slank krabat som sjelden blir større enn kvartkiloen. Det han beskrev som «en betagende skjønnhet», det setersdølene kalte blege, beskrev professor Knut Dahl i 1927 som en relikte stamme av *Salmo salar*, altså en laks og ikke en småvokst ørret, som de lokale alltid hadde trodd.

LITEN AV VEKST: Bleka i Byglandsfjorden, en av opprinnelige fire relikte laksebestander i Norge, blir sjelden over kvartkiloen.

SJELDENT FEIT: Bleka er vanligvis veldig slank i kroppsformen, og det er sjelden med såpass velfødde eksemplarer.

Blegen vokser i lengde hele livet, men blir slankere og smalere som en del av livssyklusen. Den blir sjelden større enn ¼ kg, og kan ha en imponerende lav k-faktor. Den laveste jeg har sett notert er på 0,22, og stammer fra en fisk tatt under prøvofiske. Med en lengde på 25 cm og en vekt på 34 gram snakker vi virkelig tynn vare.

Knut Dahl vokste opp på Hakadal Verk på samme tid som Fritjof Nansen begynte å bruke skogene rundt Oslo i jakten på egen sjel og den norske identitet. Han hadde Nordmarka som nærmeste nabo, og begynte allerede i ung alder å interessere seg for fisk og dyr. Etter gymnaset studerte han zoologi ved Universitetet i Kristiania. Mer opptatt av den store verden enn lille Norge, ble han i 1893 leder for en ekspedisjon til Sør-Afrika og Australia, som skulle samle inn dyr til zoologisk museum.

Etter tre år i tropene ble han trukket inn i fiskeribiologisk vitenskapsarbeid, og to av Dahls arbeidere er blitt stående som bautaer i norsk fiskeforskning. Boka «*The scales of the herring as a mean of determining age, growth and migration*» dannet grunnlaget for undersøkelser av sildas livshistorie, noe som har

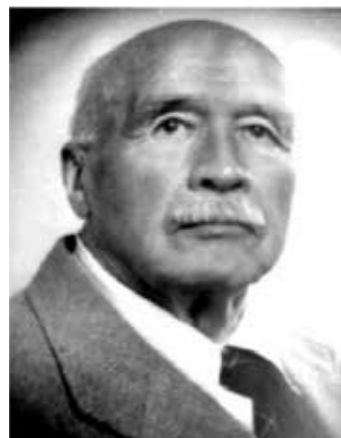
pågått kontinuerlig siden verket kom ut i 1907. Dahls doktoravhandling; «Alder og vekst hos laks og ørret belyst ved studiet av deres skjæl» presenterte skjellprøver som metode for analyse av laksefiskers vekst og liv, noe som brukes den dag i dag. Han var vitenskapelig leder for Statens Forsøksvirksomhet for Ferskvannsfisker fra 1912 til 1945 og professor i fiskerilære ved Ås Landbruksskole fra 1921. Han hadde også en periode som formann i NJFF.

«Sist vinter opnådde jeg å få et lite parti blegerogn fra Setesdalen og klekket derav ca. 500 yngel som forsøksvis er satt i et vann i Nordmarken. Jeg håper også i år å kunne få utplantet noget blegeyngel til forsøk ... av denne interessante fisk som etter mitt skjønn er vel verdt å bruke i inplanteringsforsøk».

Dette skriver Knut Dahl i Fiskeri-inspektørens innberetning om ferskvannsfiskeriene i 1927.

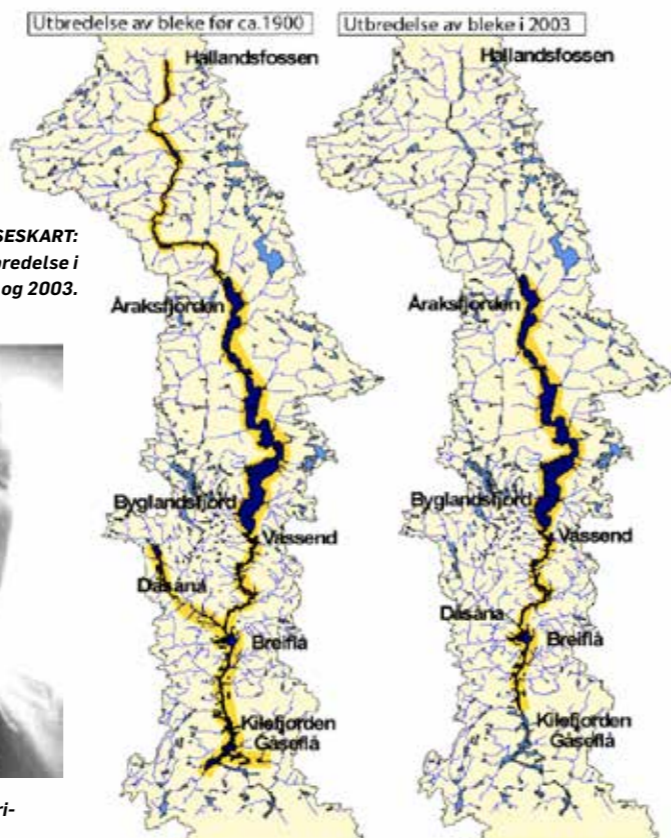
Sett på bakgrunn av Dahls faglige tyngde er det ubegripelig at det var nettopp han som var primus motor for utsettinger av bleken langt utenfor dens naturlige habitat. Kanskje var det i glansen av sin egen oppdagelse han trodde arten ville egne seg også andre steder i landet? Hadde den enda vokst seg stor og feit der nede i Setesdalen kunne en ha skjønnet han, men bleken er virkelig en dverglaks i ordets rette forstand. Kanskje trodde han det fantes unntak fra regelen, at det var miljøet bleken levde i

BLEKEFISKERE:
Blekefiskere i Byglandsfjorden i ei tid da flere trodde den relikte laksen – aristokraten – kunne bli en attraktiv sportsfisk.

HAKADALS STORE SØNN: Fiskeri-inspektør Knut Dahl.

UTBREDELSESKART:
Blekas utbredelse i 1900 og 2003.

som begrenset veksten og ikke den 9000 år gamle genetikken? Eller var det rett og slett at den viste mer offensive egenskaper enn ørreten som settefisk?

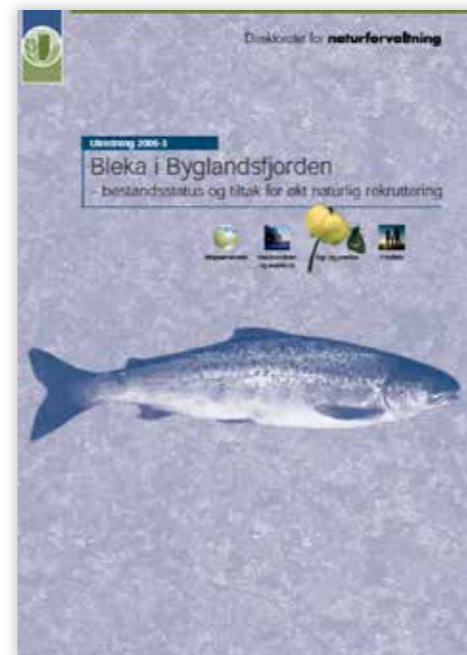
RAPPORT FRA OSLOMARKA

I 1948 skrev vitenskapelig konsulent Kjell W. Jensen i sin rapport om Osloomarka:

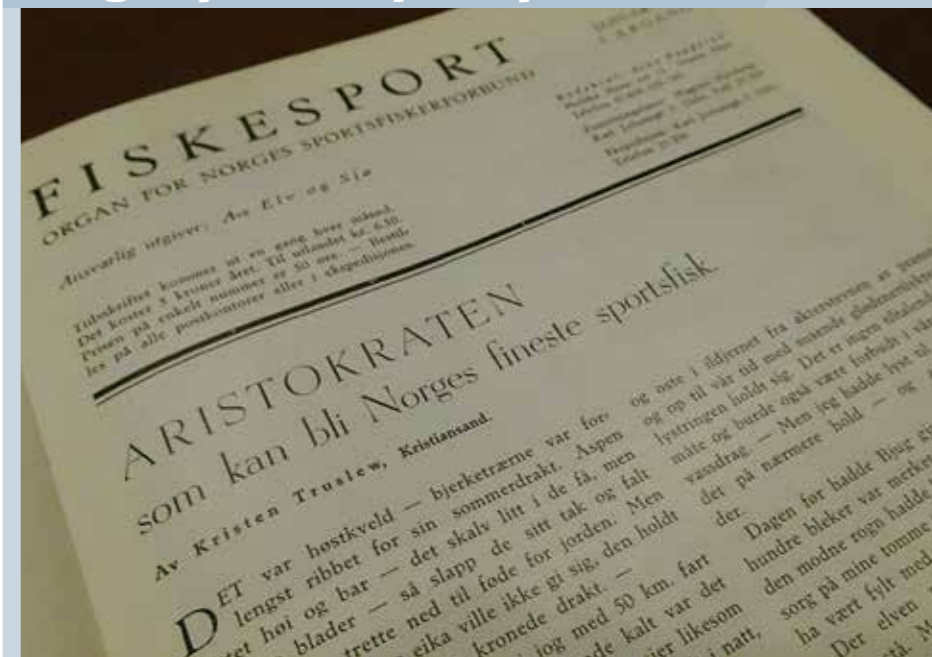
«Det ble i 1948 foretatt et forsøk på foringsoppdrett av dverglaks (blege) til settefisk. Da dverglaksen lever mer pelagisk enn auren, anså jeg det for sannsynlig at den ville ha bedre sjanser enn auren til å overleve i større, dype vann befolket med gjedde. ... foringsoppdrettet startet med 5500 yngel som gav 4200 settefisk. Dverglaksen oppførte seg helt annerledes enn ørret under oppdrett. Blant annet holdt den seg høyere i vannet, og ved føringen var den meget kjappere i bevegelsen enn ørret av samme størrelse. Dverglaksen ble fordelt på 3000 stk til Langen i Ski og 1200 til Øyungen i Nordmarka.»

Disse utsettingene i regi av OFA skjedde 20 år etter Dahl begynte sine eksperimenter, forsøk som strakk seg til Frankrike, Skottland og til andre siden av Atlanteren. På begynnelsen av 1930-tallet fikk Mr Edward R Hewitt, en fornem sportsfisker fra New York, tilsendt 2000 + 4000 befruktete blekerogn fra Norge, og avsender var Hakadals store sønn.

Alle forsøkene på å sette ut fisken utenfor sitt habitat i Setesdalen mislyktes. Det ble visstnok tatt et og annet eksemplar året etter utsettingene, men det var det hele. Likevel har bleken på tross av sin skrinne vekt hatt vesentlig betydning som ressurs. Presten Gjellebøl skriver i boka «Fisk og Fiskerier i Setesdalen» at notfisket ved Vadsund seint på høsten kunne gi opptil 40 bismerpund. Bleke utgjorde 80–90 % av fangstene.

Aristokraten som kan bli Norges fineste sportsfisk

Fra en artikkel av Kristen Truslew i "Fiskesport" nr 1 1939:

«Lystring er den eldste fangstmetode etter bleka i Setesdalen. Fra svunne tider da tyrispiker spraket og oste i ildjernet fra akterstevnen av prammen og op til vår tid med susende glødenettlykter, har lystringen holdt sig.

Mellom folket i dalen går fisken under navnet blika eller bleka, som sikter enten til den skinnende lyse farven på siden av buken eller på den sterkt lysende mørkegrønne ryggen [...] Av de mer forvittelige biologiske drag hos bleka, er der ingenting mer underlig enn den konstante størrelsen på all voksen fisk. Det er alltid mellem andre fisk store individuelle avvikelser, som gjør seg gjeldende mellem fisk av samme alder i samme vann. Og forskjellen mellem voksen fisk kan være meget stor. En fullvoksen aure i Byglandsfjorden kan både være liten og stor. Den kan være på ¼ kg og den kan være på 2 kg, 4 kg eller 6 kg. Men en fullvoksen bleke veier omkring ¼ kg. Dette var så godt kjent fra gammel praksis, gammel sed og skikk at bleka ikke blev veiet men talt. Når fiskeren kom med fangsten sin, talte han de voksne blekene: 24 bleker var et bismerpund (et bismerpund = 6 kg).

Mest vidkjent fra gammel tid er notfisket. Hvor lenge det har pågått er ukjent, men på 1700-tallet hadde det med sikkerhet stor økonomisk betydning. Presten Gjellebøl, som var prest i Valle fra 1772–82, nevner i sin beskrivelse over Setesdalen i "Fiske og fiskerier" notfisket ved Vadsund. Notfisket gikk for seg i gangstiden sent på høsten. På en kveld kunde de få op til 40 bismerpund (ca 250 kg).

Stangfisket blir det kanskje ikke de mengder av fisk som ved andre fangstmetoder. Men også her er bleka en interessant fisk. La fiskeren sitte i en drivende båt en sommerkveld i soleglad og bris. Og la han så komme bort i blekestimet. Med all sin energi slår bleka på og kjemper med en kraft og livsintensitet som aldri er merkende hos auren, og som vil imponere den mest kresne sportsfisker.»

BLEKENS SKJEBNE

Etter den første reguleringen av Otra i 1905 forsvant viktige gyteområder for stammen, men selve krakket skjedde i perioden 1968–1972. Generell forsurening og tilslamming fra vassdragsreguleringer var årsaken. I 1973 var det bare 202 ensomrige individer igjen av den lille, relikte laksen. Disse befant seg på Reinsvoll klekkeri i Oppland, og dannet grunnlaget for det storstilte reetableringsprosjektet som for alvor ble satt igang i tiåret før tusenårskiftet. Etter sammenbruddet var blekebestanden minimal fram til midten av 1990-tallet, på tross av 300 000 utsatte yngel årlig. Så skjedde det noe

BLEKE-RAPPORT: Bleka i Byglandsfjorden har vært gjenstand for flere undersøkelser og rapporter. Her en fra 2005.

drastisk, og det skjedde fort. Fra 1996 til 1998 økte innslaget av bleke i prøvefisket i Byglandsfjorden fra 10 til 32 %. Trolig var det bedring av vannkvaliteten som var utslagsgivende, men også regulantens nye settefiskanlegg hadde betydning.

Otteraaens Brugseierforening (OB) har konsesjon for regulering av vassdraget og er pålagt å sette ut bleke i fjorden. I 1992 bygde de et moderne settefiskanlegg, og siden da er det årlig satt ut 100 000 yngel i tillegg til utplantning av rognkasser med ca. 100 000 rogn. Den første naturlige formeringen siden krakket rundt 1970, ble påvist i 2001. I dag utgjør villfisk ca 10 % av totalbe-

FORSKJELLEN: Bildet til venstre viser ensomrig bleke (øverst) og ensomrig ørret (nederst). I motsetning til ørreten har bleka en langstrakt kroppssform, store finner og mer sparsom pigmentering. Foto: LFI-Unifob ved S.E. Gabrielsen og B.T. Barlaup.

SÆRTEGN: Eldre bleke har ofte en karakteristisk svart pigmentflekk på gjellelokket. Foto: LFI-Unifob ved S.E. Gabrielsen og B.T. Barlaup.

standen. De relikte setesdalslaksene er fortsatt avhengige av kunstig åndedrett for å overleve.

BLEKEN SOM SPORTSFISK

Blekemiljøet blant sportsfiskere er marginalt, ja, jeg vil tro nærmest ikke-eksisterende. Her er det med andre ord mulig å bli konge i et rike som ennå ikke er etablert! Sammenliknet med ørreten har den en

slankere kroppssform, den er smalere og har lengre halerot. Den har med andre ord laksens torpedoform, hvilket gir seg utslag i sprekere og mer livlig kamp enn ørretens etter kroking.

Knut Dahl kalte bleken en «betagende skjønnhet», og i en artikkel i bladet Fiskesport nr 1 1939 ble den kalt aristokraten, som kan være flott sportsfisk: Den sippvaker og er «meget hissig til å slå etter

fluen», skrev en ivrig fluefisker fra Kristiansand

Nå er det begrenset hvor pane-gyriksk det går an å bli over en fisk som sjelden blir tyngre enn 250 gram. Hvor stor den kan bli, er det ingen som vet, da det ikke er notert noen norgesrekord. På nettet verserer det rykter om eksemplarer opp mot 800 gram, men internett er internett....

I Byglandsfjorden har bleken spesialisert seg på dyreplankton, og både vannlopper og hoppekreps er viktige

næringsemner. Ved å spise dyreplankton reduserer den næringskonkurransen med ørreten, som i hovedsak spiser bunndyr og overflateinsekter. Diettforskjellen gjenspeiler de to artenes hovedhabitater. Bleken benytter i stor grad de frie vannmassene, mens ørreten bruker strandsonen.

Blekefreaks anbefales derfor å bruke bellyboat om de skal unngå å få «den betagende skjønnhets» slappe fetter – ørreten – framfor aristokraten.

Er sportsfiskeutstyret ditt forsikret?

Som gullabonnet får du 10 utgaver av Alt om Fiske pluss en omfattende utstyrsforsikring som dekker skader som oppstår under utøvelse av sportsfiske.

10 utgaver av **ALT OM FISKE** inkludert forsikring **kun 698,-**

Jeg var ute i båt og dorget, fiskestangen lå på ripen. Dessverre hang snøret seg opp i ett eller annet og dermed forsvant hele stangen. Jeg ringte inn til Alt om Fiskes kundeservice, som henviste meg til altomfiske.no. Der meldte jeg skaden enkelt inn. Oppgjøret kom enkelt og greit inn på min konto, og jeg kunne være operativ som fisker raskt igjen.

Trond Magne Loktu
Gullabonnet på Alt om Fiske

Forsikringen dekker:

Skade på fiskeutstyr inntil kr. 15.000
Ulykke (medisinsk invaliditet) inntil kr. 100.000,-
Egenandel kr. 1500,-

Mer informasjon om Gullabonnet og fulle vilkår finner du på altomfiske.no

Bestill Gullabonnet på Alt om Fiske:

På SMS: Send **ABOFISKEGULL** til **2205**

Tjenesten koster kr 3,-

På e-post: abo-fiske@egmonthm.no

På telefon: **22 58 55 60**

Dersom du allerede er abonnent på Alt om Fiske og ønsker å endre til et Gullabonnet, så send en e-post til abo-fiske@egmonthm.no. Abonnementet løper til oppsigelse.